

Peeter Torop

Zagadnienie intekstu

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 82/2, 236-246

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

III. P R Z E K Ł A D Y

UCZENI Z TARTU I MOSKWY O LITERATURZE. II

Pamiętnik Literacki LXXXII, 1991, z. 2
PL ISSN 0031-0514

PEETER TOROP

ZAGADNIENIE INTEKSTU

Prace M. Bachtina dały początek zainteresowaniu poetyką „cudzej mowy” w jej najróżniejszych przejawach. Jedno z ważnych odkryć Bachtina — dialogowość „cudzej mowy” i całego tekstu — zmusza do zastanowienia się nad zasadami funkcjonowania jednego tekstu w drugim (stąd intekst), właśnie nad zasadami, gdyż wykazy „cudzej mowy” w tekście mogą być szczegółowe, ale prawie zawsze są niepełne.

Zakładając, że „wszelkie rozumienie to odniesienie danego tekstu do innych i nadanie mu nowego sensu w nowym kontekście”¹, wydaje się celowe powiedzieć o ogólnych zasadach intekstu (możliwych zachowaniach tekstu w tekście). Jeśli możliwe jest sporządzanie pełnych jego wykazów, to należy spróbować przedstawić mechanizm funkcjonowania intekstu, jego zasadnicze typy.

Podczas gdy Bachtin wychodzi od tekstu, odkrywając w nim zasadniczą dialogowość, to liczni współcześni badacze, rozumiejąc tekst szeroko i rozpatrując go jako nieprzerwany proces tworzenia sensu, podchodzą do tekstu z zewnątrz. Staje się on tu niejako nieskończony, dopuszcza mnóstwo różnych odczytań w przestrzeni intertekstualności². Myśl ta, jak się wydaje, bierze swój początek od L. Hjelmselewa, dla

---

[P. Ch. Torop, pracownik Katedry Historii Literatury Rosyjskiej na uniwersytecie w Tartu; w wydawnictwach uniwersytetu tartuskiego opublikował szereg prac z teorii przekładu.

Przekład według: P. Ch. Torop, *Problema intieksta*. „Trudy po znakovym sistiemam” 19, Tartu 1981, s. 33—44.

Wybór prac, noty o autorach i opracowanie naukowe Bogusław Żyłko.]

¹ M. Bachtin, *K mietodologii litieraturowiedienija*. W zbiorze: *Kontiekt 1974; Litieraturno-kriticzeskije issledowanija*. Moskwa 1975, s. 207. Por. *ibidem*, s. 212: „Nie istnieją ani pierwsze, ani ostatnie słowo, nie istnieją granice kontekstu dialogicznego (znajduje on wyjście w bezgranicznej przestrzeni przeszłości i w bezgranicznej przestrzeni przyszłości)”.

² Termin „intekstualność” można rozumieć w duchu wielogłosowości Bachtina, jako jeden z dyskursów pośród dyskursów społecznych w sensie lingwistycznym. Zob. A. J. Greimas, J. Courtés, *Sémiotique, Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Paris 1979, s. 194. „Classiques Machette”. Według określenia C. Schaara (*Linear Sequence, Spatial Structure, Complex Sign, and Vertical Context System*, „Poetics” 1978, nr 4, § 381): modele strukturalistyczne są dośrodkowe, natomiast model Bachtina odśrodkowy.

którego relacje między tekstem i językiem są identyczne jak relacje między procesem a systemem, przy czym „system determinowany jest przez proces”³.

Rozumienie tekstu jako procesu generowania sensu pozwala uniknąć ostatecznego wyrokowania o tym lub innym tekście, lecz jednocześnie utrudnia jego analizę w ogóle. Np. tradycyjne badanie wpływów często-kroć wywoływało niechęć badaczy. Z jednej strony wysuwano żądanie, aby wpływy były badane jedynie na poziomie tekstu⁴ i koniecznie z funkcjonalnego punktu widzenia. Zestawienie dwóch tekstów samo w sobie nie pozwala jeszcze na uogólnienia, uproszczone zaś wiązanie tekstu z innym porównywalne jest z „imperatywnym biografizmem tekstu”⁵. Z drugiej strony jako najważniejszy problem literaturoznawstwa synchronicznego proponuje się „selekcję klasyków oraz ich prze-wartościowanie przez nowe prądy”⁶.

Faktem jest, że w ostatnich latach zainteresowanie relacjami między tekstami stale wzrasta. Najbardziej koncepcyjne podejście do tego zagadnienia daje się zauważyć we Francji, Czechosłowacji i Polsce, chociaż genetycznie badania te sięgają swymi korzeniami do licznych prac Bach-tina.

Francuską tradycję badawczą charakteryzuje swego rodzaju pan-tekstualizm. Gdy T. Todorov pisze, że „nie ma genezy tekstów poza nimi samymi, ponieważ polega ona zawsze i wyłącznie na ciągu prze-kształceń jednej wypowiedzi w drugą, jednego tekstu w drugi tekst”⁷, to samo pojęcie tekstu obejmuje tu mnóstwo różnych zjawisk, uogólnionych przez R. Barthes'a i J. Kristevą w pojęciu intertekstu⁸ i intertekstualności⁹. Przy takim podejściu tekst włączony jest w tak

³ L. Hjelmslev, *Prolegomieny k teorii języka*. W zbiorze: *Nowoje w lingwistiki*. Wyd. 1. Moskwa 1960, s. 298. Por.: „język zawiera tylko to, co wcześniej zawierała mowa” (E. Benveniste, *Urowni lingwistycznego analiza*. W: *Obszczaja lingwistika*. Moskwa 1974, s. 140).

⁴ Zob. W. M. Żyrmunskij, *Byron i Puszkina. Puszkina i zapadnyje literatury*. Leningrad 1978, s. 21—24.

⁵ B. Tomaszewskij, *Puszkina. Sowremiennyje problemy istoriko-literaturnogo izuczenija*. Leningrad 1925, s. 61, zob. też s. 77—78.

⁶ R. Jakobson, *Poetyka w świetle językoznawstwa*. Przełożyła K. Pomorska. W antologii: *Współczesna teoria badań literackich za granicą*. Opracował H. Markiewicz. T. 2. Kraków 1972, s. 25.

⁷ T. Todorov, *Poetyka*. Z języka francuskiego tłumaczył S. Cichowicz. Współwyd. z: M. R. Mayenowa, *O perspektywie poetyki inaczej*. Warszawa 1984, s. 90.

⁸ Por. R. Barthes, *Le Plaisir du texte*. Seuil, Paris 1973, s. 59: „Pojęcie intertekstu tkwi w niemożliwości życia poza bezkresną przestrzenią tekstu niezależnie od tego, czy będzie takim tekstem Proust, gazeta codzienna albo ekran telewizyjny. Książka tworzy sens, sens tworzy życie”.

⁹ J. Kristeva, *Semeiotikè. Recherches pour une sémanalyse. Essais*. Seuil, Paris 1969, s. 146: „każdy tekst konstruowany jest jako mozaika cytatów, każdy tekst jest procesem wchłaniania i transformacji innego tekstu. W miejsce pojęcia

szeroki zakres socjologicznych i innych dyskursów, że same terminy wydają się albo zbyt wąskie¹⁰, albo wymagające ukonkretnienia (ogólna, ograniczona intertekstualność, autotekstualność¹¹). Zasadnicza niepełność podobnej analizy jest tutaj regułą, sama zaś możliwość tekstowej niepełności — nieodłączną cechą pojęcia pełni, harmonijnej jednolitości¹². Podejście takie skierowane jest przeciwko mechanicznemu wyszukiwaniu źródeł określonego tekstu i pozostaje w zgodzie z badaniami nad psychologią twórczości. Wiąże się z tym jedna z właściwości uzdolnień twórczych: „łatwość kojarzenia i oddalenie kojarzonych pojęć”¹³, dokładniej zaś fakt, „że w funkcji oryginałów mogą występować modele psychiczne”¹⁴. Gdy R. Barthes pisze, że „otwarty sens — to *signifiants* bez *signifiés*”¹⁵, to G. Mielnikow niezależnie od tego wypowiada myśl, zgodnie z którą „denotat w sytuacji komunikacyjnej nie jest czymś absolutnie niezbędnym”¹⁶.

Dla uniknięcia utożsamienia intertekstualności z „krytyką źródeł” Kristeva nawet nie używa przyjętego terminu, lecz skłania się ku pojęciu transpozycji¹⁷, rozumiejąc przez nią niezbędny warunek uogólniającej supozycji. Konkretnie, „oddziałując na genotekst, transpozycja dokonuje się w fenotekście presupozycji uogólniającej”¹⁸. U podstaw pojęć geno- i fenotekstu leży język genotypowy i fenotypowy S. Szaumiana i według samej Kristevej są one porównywalne ze strukturą głęboką i powierzchniową¹⁹. Genotekst jest nosicielem funkcji t w o-

---

intersubiektywności wchodzi pojęcie intertekstualności i tekst poetycki odczytywany jest polisemicznie”.

¹⁰ L. Jenny, *La Stratégie de la forme*. „Poétique” 27 (1976), s. 267, 272—276.

¹¹ L. Dallenbach, *Intertexte et autotexte*. „Poétique” 27 (1976), s. 282—296.

¹² Por. R. Barthes, *Mit dzisiaj*. W: *Mit i znak. Eseje*. Warszawa 1970, s. 54: „równowaga systemu semiologicznego zależy od arbitralności znaków”.

¹³ A. N. Łuk, *Psychologija twórczestwa*. Moskwa 1978, s. 21.

¹⁴ J. Ponomariov, *Psychologija twórczestwa*. Moskwa 1976, s. 206: Właśnie ten fakt według autora „stanowi podstawę psychologicznej interpretacji pojęć empirycznych wyobraźni i fantazji”.

¹⁵ R. Barthes, *Trietij smysl. Issledowatielskije zamietki o nieskolnikh fotogrammach Eisensteina*. „Kino i wriemia” z. 2 (1979), s. 196. Por. S. Eisenstein, *Montaż 1938*. W: *Izbrannyje proizwiedienija w szesti tomach*. T. 2. Moskwa 1964, s. 159: pojęcie całości, „jakiegoś trzeciego”, przesądzającego zarówno elementy, jak i warunki ich zestawienia.

¹⁶ G. P. Mielnikow, *Sistiemologija i jazykowyje aspekty kibiernietiki*. Moskwa 1978, s. 238. Zob. też s. 223 i jego zasady odbicia na s. 185—198.

¹⁷ J. Kristeva, *La Révolution du langage poétique. L'Avant-garde à la fin du XIXe siècle: Lautréamont et Mallarmé*. Seuil, Paris 1974, s. 59—60.

¹⁸ *Ibidem*, s. 340. Zob. o zbieżności dwóch reakcji: tekstu i jego kodów oraz recepcji tekstu z tekstem, w pracy: R. Lachmann, *Zum Umgang mit Texten. Neue Ansichten einer kunftigen Germanistik*. Reihe Hanser, München 1973, s. 224.

¹⁹ Kristeva, *Semeiotikè*, s. 280. Por. S. K. Szaumian, *Abstraktnaja siemantyczeskaja teorija jestiestwiennych jazykow i gienotipiczeskij jazyk*. W zbiorze: *Problemy siemantiki*. Moskwa 1974, s. 39—40.

rzenia znaczenia, fenotekst — funkcji komunikacyjnej, tekst zaś połączeniem tych dwóch funkcji, tworem dwoistego znaczenia²⁰.

A zatem przedstawione podejście zestawia tekst z pewną przestrzenią pozatekstową (intertekstualną) i rozpatruje tenże tekst jako akt generowania sensu, tj. jako określony dyskurs wśród innych (zwłaszcza ideologicznych) dyskursów. Uwidocznia się tu pewna ideologiczność analizy. Przy takim podejściu jednak wyklucza się niemal że kod łączący utwór ze wszystkimi jego kontekstami, kod nadający generowaniu sensu większą konkretność. Kodem tym jest tradycja literacka²¹. W aspekcie badania relacji między tekstami tradycja literacka jest sferą dokodowania tekstu, tj. przedstawienia go w postaci subkodów analitycznych²². Na tym właśnie skupia uwagę teoria metatekstów A. Popoviča, która w pewnych momentach styka się z tradycją francuską. Wspólne jest też dla nich główne źródło — idee M. Bachtina.

U podstaw teorii metatekstów, oprócz prac M. Bachtina, leżą także dokonania rosyjskiej szkoły formalnej, polskiej szkoły stylistyki i poetyki, prace D. Ďurišina o systemowości relacji między tekstami, K. Górskiego o aluzji, F. Miko (zasady twierdzeniowości i polemiczności) i J. Holmesa (metawiersz)²³. Przez koncepcję metatekstów zdaniem A. Popoviča należy rozumieć „intersemiotyczne studiowanie poszczególnych specyficznych języków sztuki”²⁴. Według tej koncepcji komunikacja literacka nie kończy się na ciągu: autor — tekst — odbiorca. Za tą pierwotną komunikacją następuje metakomunikacja, w której procesie tworzone są metateksty — tekst pierwotny staje się tym samym pratekstem, na którego podstawie tworzy się inny tekst. W charakterze czytelnika ukazującego się w roli twórcy tekstu o tekście mogą wystąpić: inny autor, tłumacz, krytyk literacki, literaturoznawca, wykładowca literatury, czytel-

²⁰ Kristeva, *Semeiotikè*, s. 284. Zob. o fenotypie i genotypie jako o eksplikacji i implikacji struktur tekstowych: J. Sławiński, *Synchronia i diachronia w procesie historycznoliterackim*. W zbiorze: *Problemy teorii literatury*. Seria 2. Wrocław 1976, s. 284.

²¹ Sławiński, *op. cit.*, s. 275. Por. J. Tynianow, *Tiutczew i Heine*. W: *Poetika. Istorija literatury. Kino*. Moskwa 1977, s. 29: „Geneza zjawiska literackiego znajduje się w przypadkowej dziedzinie przejść z języka w język, z jednej literatury w inną, natomiast dziedzina tradycji prawnie usankcjonowana i zamknięta jest w kręgu literatury narodowej”.

²² U. Eco, *A Theory of Semiotics*. Lowe and Brydone Printers Ltd, Thetford, Norfolk 1977, s. 136, 149. Por. E. Balcerzan, *Styl i poetyka twórczości dwujęzycznej Brunona Jasińskiego*. Z zagadnień teorii przekładu. Wrocław 1968, s. 36: „wielotekstowość integruje grupę dzieł na poziomie kontekstów zewnętrznych, a dezintegruje [...] na poziomie pojedynczego tekstu”.

²³ Zob. A. Popovič, *Problémy literárnej metakomunikácie*. *Teória metatextu*. Nitra 1975, s. 1—8.

²⁴ *Ibidem*, s. 1.

nik, autor scenariusza ekspozycji muzealnej²⁵. Przy takim pojmowaniu komunikacji literackiej teoria metatekstów dzieli się na trzy części: komparatystyka literacka (metateksty autorskie), socjologia literatury (metateksty kultury literackiej), poetyka historyczna (metateksty tradycji literackiej).

Wiąże te różne strony teorii typologia metatekstów. U jej podstaw leżą cztery typy przynależności (*nadväzovanie, linking*) metatekstu do pratekstu: 1) przynależność imitująca (plagiat, tłumaczenie, cytaty), 2) przy-

TYPOLOGIA METATEKSTÓW

Poziom przynależności	Sposoby przynależności			
	twierdzeniowe		polemiczne	
	jawne	ukryte	jawne	ukryte
Elementy lub poziomy tekst	cytat (motto); aluzja; centon; reprodukcja tekstu (prosta lub nie); pośrednie czytanie (tytuł, adnotacja, podsumowanie, omówienie, przekład dosłowny)	podświadoma aluzja; reminiscencja; parafraza; imitacja	<i>editio purificata</i> (cenzura); cytat interpretowany parodystycznie	aluzja krytyczna bez wskazania źródła
Tekst jako całość	przekład; przepisywanie tendencyjne; recenzja pochwalna*; pastisz	wyartykułowany przez autora zamiar napisania tekstu; plagiat; przekład z drugiej ręki; metoda pseudonimu; kompozycja na zasadzie znalezionego rękopisu; pseudo-przekład	przekład polemiczny; trawestacja; polemika literacka wierszowana; polemika krytyczna**; pamflet literacki	parodia; kontrafaktura

* portret literacki, esej, impresja, artykuł-traktat, krytyka publicystyczna lub agitacyjna, artykuł-wskazanie, przegląd literacki, felieton krytyczny, glosa, nekrolog, notatka polecająca, opinia czytelnicza

** pamflet lirycznoliteracki, dialog krytycznoliteracki, parodia krytycznoliteracka, list, aforyzm

²⁵ *Ibidem*, s. 9. Oprócz wskazanej pracy podstawy teorii metatekstów omówione są jeszcze w innych rozprawach: A. Popovič: *Text a metatext. Typológia medzi-textových vzťahov ako predmet umenovedných výskumov*. „Slavica Slovaca” 8 (1973), z. 4, s. 347—373; *Téoria metatextov*. Nitra 1974 (tam również opublikowana jest dyskusja); *Aspects of Metatext*. „Canadian Review of Comparative Literature”, jesień 1976, s. 225—235. A. Popovič, P. Zajac, *Rezeptionsforschung und Literaturkommunikationstheorie*. „Gustrower Beiträge” 1978, z. 3, s. 103—112. — F. Miko, A. Popovič, *Tvorba a recepcja. Estetická komunikácia a metakomunikácia*. Bratislava 1978. Zob. pracę przeglądową (w tym samym tomie zob. polskie badania na ten temat): W. Soliński, *Problemy komunikacji i metakomunikacji literackiej*. „Litteraria” IX. Wrocław 1978, s. 69—76.

naależność selektywna (parodia, pastisz), 3) przynależność redukująca (komentarze, podsumowania, adnotacje), 4) przynależność komplementarna (uwaga, posłowie). Typologię metatekstów uogólniono w postaci tabeli na s. 240.

W perspektywie socjologii literatury metateksty te tworzą kulturę literacką (wykształcenie), system lektury uzupełniającej²⁶. Metateksty autorskie są rozpatrywane w płaszczyznach: 1) autometatekstów, 2) „cytowania” innego autora, 3) *quasi*-metatekstów. W płaszczyźnie metatekstów tradycji literackiej zarysowuje się gradacja od akceptacji do polemiki: 1) kalkowanie tekstów, 2) „przełożenie” schematu i jego przetworzenie, 3) montaż, 4) wprowadzenie tekstów bez szans na rozwinięcie, 5) przebudowa tekstu, 6) powstanie architekstu, 7) wprowadzenie utraconych lub przeniesionych tekstów jako aktualny problem rozwoju, 8) rekonstrukcja utraconego lub brakującego tekstu, 9) odkrycie nowego tekstu, 10) przedwczesna realizacja tekstu, 11) destrukcja tekstu, 12) usunięcie tekstu.

Naszym zadaniem nie jest bardziej szczegółowe przedstawienie teorii metatekstów. Uczeni z gabinetu komunikacji literackiej i metodyki eksperymentalnej w Nitrze pogłębiają i rozciągają tę koncepcję na coraz szersze kręgi zjawisk kultury (do nauki szkolnej włącznie). Nas w tej całościowej koncepcji interesuje tylko jeden aspekt — kontakty między tekstami głównie na poziomie więzi wewnątrztekstowych, tj. zagadnienie intekstu, tekstu w tekście.

Pośród literaturoznawców brak zgodności co do rozumienia pojęcia „metatekst”. Nie zdołano osiągnąć jej także w toku dyskusji nad teorią metatekstów. Stąd też A. Popovič uważa za metateksty całą produkcję metakomunikacji, tj. zarówno teksty o tekstach, jak i teksty w tekstach (z reguły wskazujące na tekst wyjściowy). J. Łotman włącza do poziomu metatekstów normy, traktaty teoretyczne, artykuły krytyczne, tj. sferę poetyk normatywnych²⁷. M. R. Mayenowa proponuje natomiast ten termin dla rozgraniczenia „sytuacji, w której tekst mówi o świecie, od sytuacji, w której tekst mówi o tekście”²⁸. Tekst w tekście według niej jest metatekstem. Przykłady można by mnożyć.

Pewna część tekstu wiążąca go (lub jego część) z innym tekstem (lub

²⁶ Zob. też: A. Popovič, F. Macri, *Literary Synthesis*, „Canadian Review of Comparative Literature”, wiosna 1977, s. 117—132. — Zredagowany przez A. Popoviča zbiór prac: *Literárne vzdelenie. Štúdie*, Martin 1976. — P. Liba, *Tendenčný prepis v systéme literárneho vzdelenia*. W zbiorze: *Výskumné materiály*, 4. Nitra 1978.

²⁷ J. Łotman, *O sodierzani i strukturie poniatija „chudožestwiennaja literatura”*. W zbiorze: *Problemy poetiki i istorii litieratury. Sbornik statiej*, Saransk 1973, s. 25.

²⁸ M. R. Mayenowa, *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*. Wrocław 1974, s. 155.

jego częścią) wymaga przede wszystkim rozpoznania, możliwości skorelowania z innym tekstem²⁹.

Aby móc zinterpretować taką część tekstu, należy, po pierwsze, określić jej funkcję w tekście³⁰, po drugie — ustalić aktualny związek z tekstem wyjściowym; wymaga ona zatem opisu za pomocą tekstu wyjściowego. Tekst reprezentowany w innym tekście jakąś swoją częścią staje się tym samym tekstem opisującym, metatekstem. W niniejszej pracy będziemy posługiwać się pojęciem i n t e k s t u³¹ jako semantycznie znaczącej części tekstu, części, której sens i funkcja określane są co najmniej przez podwójny opis (w tym znaczeniu jest to dwutekst).

Problem opisu kontaktów między tekstami jest bardzo aktualny, gdyż wiąże się z rozumieniem ontologii tekstu artystycznego w ogóle. Gdy B. Eichenbaum pisze, że „w historii nic się nie powtarza, dlatego że nic nie ginie, lecz tylko zmienia swą postać”³², to tym samym daje podstawę do rozumienia swoistości, nowatorstwa w literaturze jako ciągłego zestawiania, porównywania, dialogu. Inteksty aktywizują strukturę, aktualizując w świadomości odbiorcy określony tekst (grupę tekstów)³³. W tym sensie dowolny tekst artystyczny wymaga dokodowania (w rozumieniu U. Eco), co w planie metodologii literaturoznawstwa można przyrównać do pojęcia kompletnej poetyki immanentnej, tj. do faktu, że w ramach jednego tekstu należy mówić o kilku poetykach i o arbitralności ich wyboru³⁴.

Badania dotyczące kontekstowych związków literackich (integralnych i dyferencjalnych form recepcji) świadczą o tym, że w sferze poznania kontaktów między tekstami brak dotychczas naukowej ścisłości, brak naukowego modelu sprzyjającego rozumieniu i analizie ich problemów³⁵. Model taki nie może być preskrypcyjny, winien zaś być wirtualny, tj. winien odzwierciedlać zasadnicze możliwości kontaktów między tekstami³⁶.

²⁹ Por. E. Benveniste, *Siemiologia języka*. W: *Obszczaja lingwistika*, s. 88: „To, co semiotyczne (znak), powinno być rozpoznane, to, co semantyczne (mowa), powinno być zrozumiane”.

³⁰ Popowič (*Problémy literárnej metakomunikácie*, s. 27) podkreśla, że ontologia tekstu staje się ontologią metatekstu.

³¹ Z. J. Szmidt, „Tiekst” i „istorija” kak bazowyje kategorie. W zbiorze: *Nowoje w zarubieżnoj lingwistike. Lingwistika tieksta*. Moskwa 1978, s. 108.

³² B. N. Eichenbaum, *Lermontow. Opyt istoriko-literaturnoj ocenki*. Leningrad 1924, s. 9.

³³ Zob. J. Lotman, *O niekatorych principialnych trudnostiach w strukturnom opisani i tieksta*. „Trudy po znakovym sistiemam” 4, Tartu 1969, s. 481. Por. J. Lotman, *Analiz poetičeskogo tieksta. Struktura sticha*. Leningrad 1972, s. 109: „Struktura jest nieodczuwalna, dopóki się jej nie porówna z inną strukturą lub jej nie naruszy”.

³⁴ Zob. E. Wróblewska, *Zagadnienia poetyki immanentnej i sformułowanej*. W zbiorze: *Poetyka i stylistyka słowiańska*. Wrocław 1973, s. 219.

³⁵ D. Đurišin, *Teória literárnej komparatistiki*. Bratislava 1975, s. 173—180.

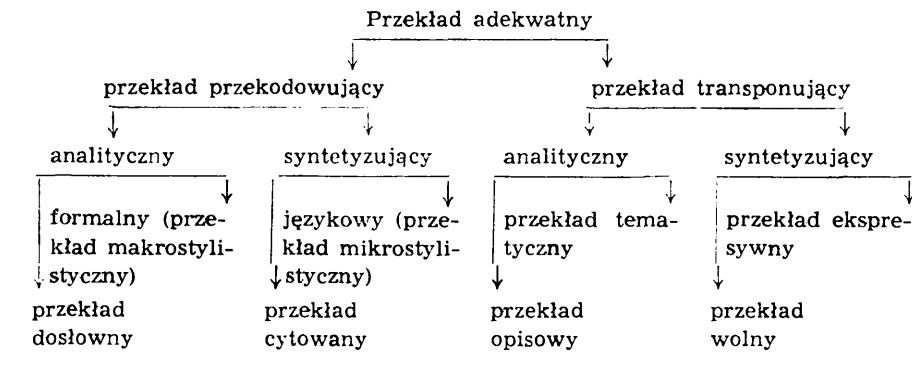
³⁶ Kristeva (*Semeiotikè*, s. 258) nazywa to intertekstualną przestrzenią, w której różne teksty tworzą całość paragramatyczną.

Jak się wydaje, celowe jest wiązanie zagadnienia kontaktu między dwoma tekstami z problemami analizy działalności translatorskiej.

W planie dokodowania tekstu możemy przedstawić stosunki między tekstem wyjściowym i intekstem w postaci procesu ich wzajemnego przekładu³⁷. W tym przypadku nie do pomyślenia jest opis pewnego procesu abstrakcyjnego, który zawsze odbywa się między co najmniej dwoma tekstami i jest zatem dwukierunkowy. Dominanta tego procesu może znajdować się zarówno w tekście wyjściowym (analizm), jak i w tekście oraz w tekście, którego on jest częścią (syntetyzm). Oprócz tego w perspektywie operacyjnej proces przekładu przedstawiony jest w postaci dwóch równoległe przebiegających procesów. W teorii przekładu zawsze wyróżniano problemy przekładu planów treści i wyrażenia³⁸. Nie zapominając o tym, że plany treści i wyrażenia są wzajemnie zależne, można operacyjnie mówić o przekodowaniu planu wyrażenia (konkretnych materialnych form aktualizacji struktury artystycznej) i transponowaniu planu treści (określanego poetyckim modelem tekstu)³⁹ odpowiednio w plan wyrażenia i plan treści tekstu przekładu.

Na podstawie tych dwóch pojęć można zbudować taksonomię wirtualną, tj. ukazać główne drogi aktualizacji procesu przekładu. W przypadku proporcjonalności wszystkich czterech komponentów można mówić o adekwatności przekładu, co z punktu widzenia intekstu nie będzie nas interesować.

³⁷ Nie będziemy szczegółowo rozpatrywać czysto teoretycznego aspektu tego modelu. Pewien związek między przekładem a metatekstowymi operacjami zauważa również A. Popovič, *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava 1975, s. 234.

³⁸ Wzmianka o tym jest już w klasycznej pracy R. O. Jakobsona, *On Linguistic Aspects of Translation*. W: *Selected Writings*. T. 2: *Word and Language*. The Hague — Paris 1971, s. 262. Zob. także A. N. Silnikow, *Pieriedacza informacii i pieriewodimost'*. W zbiorze: *Sistiema i urowni jazyka*. Moskwa 1969, s. 221—232.

³⁹ Zob. W. W. Iwanow, *Lingwisticeskije woprosy stichotwornogo pieriewoda*. „Trudy instituta TM i WT AN SSSR” 2, Moskwa 1961, s. 370. Por. I. I. Riewzin, *Sowriemiennaja strukturalnaja lingwistika. Problemy i metody*. Moskwa 1977, s. 243—246.

Nas interesują te formy przekładu, które otaczają przekład adekwatny. Pośród tych form jest grupa zachowująca integralność tekstu (stosunek obu planów), ale w jednym przypadku wszystkie właściwości oryginału wyprowadzane są z planu treści (tematyczny i ekspresywny), w drugim zaś — z planu wyrażenia (formalny i językowy). W obu przypadkach z jednego planu oryginału wyprowadza się obydwa plany przekładu. Takie hipertroficzne podejście do oryginału odpowiada sporom między „lingwistami” i „literatami” w translatoryce. W pozostałych przypadkach plany świadomie są izolowane i przekazywane samodzielnie⁴⁰.

Dominantą przekładów typu przekodowującego jest plan wyrażenia, w wariantach analitycznych proces nakierowany jest na tekst wyjściowy, stopień uwzględnienia właściwości recepcji jest przy tym nieznaczny. Przekład dosłowny jest interlinearny, tj. odtwarza wszystkie elementy leksykalne w porządku ich występowania. Postać zewnętrzna wynika z interlinearności. Przekład formalny (makrostylistyczny) odwrotnie — podporządkowuje materiał językowy i znaczeniowy wymogom formy zewnętrznej, która w porównaniu z oryginałem staje się analogiczna lub naśladowcza. Warianty syntetyzujące ukierunkowane są na recepcję (wypośrodkowaną). Przekład cytowany naśladuje formę oryginału przy maksymalnie wiernym przekładzie materiału leksykalnego, tj. próbuje przekazać wszystkie właściwości planu wyrażenia. Przekład językowy (mikrostylistyczny) natomiast przekazuje w dogodnej (obcej) formie właściwości lingwistyczne oryginału.

Dominantą przekładu transponującego jest plan treści. Warianty analityczne: przekład opisowy jest peryfrastyczny, przekazuje w swobodnej formie zawartość leksykalną oryginału (np. przekład wierszy dokonany prozą); przekład tematyczny dąży do przekazania sensu z uwzględnieniem wypośrodkowanej recepcji i w dogodnej dla odbioru formie. Warianty syntetyzujące: przekład wolny przekazuje treść ogólną tekstu w swobodnej formie (w odróżnieniu od wariantów analitycznych nie zachowuje kolejności występującej w tekście oryginału): przekład ekspresywny całkowicie nakierowany jest na recepcję. Jeżeli przekład wolny przekazuje wrażenie, to przekład ekspresywny dąży do uzyskania analogicznego jak w przypadku oryginału odbioru, przy czym środki stosowane dla osiągnięcia tego celu nie muszą być tożsame, nie muszą wynikać z oryginału⁴¹.

⁴⁰ Zob. określenie typów przekładu w stosunku do formy i treści zawarte w pracy: J. Holmes, *Forms of Verse Translation and the Translation of Verse Form*. „Babel” 15 (1969), nr 4, s. 195—201. Por. I. M. Władier, *Ob ekstralingwistickom aspektie sopolawlenija tekstow*. W zbiorze: *Strukturnyje swojstwa jedinic razlicnych urowniej jazyka. Sbornik naucznych trudow*. Leningrad 1974, s. 98—110.

⁴¹ E. A. Nida, Ch. R. Taber, *The Theory and Practice of Translation*. Leiden 1969, s. 23: „Przekład ekspresyjny zestawiony może być z pojęciem ekwiwalentu dynamicznego (odpowiednik reakcji czytelników oryginału i przekładu)”.

Jeśli proces przekładu przebiega między tekstem wyjściowym a intekstem, to wymienione formy przekładu stają się możliwymi światami intekstu. Co więcej, model ten pozwala również sądzić o włączeniu intekstu w tekst. Poza zakreślone tu granice wykraczają i wymagają każdorazowo oddzielnej analizy problemy dotyczące: 1) nacechowania — nie-nacechowania intekstu; 2) kontekstualności — immanentności; 3) eksplikacji — implikacji; 4) akceptacji — polemiki. Wskażemy jeszcze na to, że rozpatrywanie intekstu w jego możliwych światach ułatwia jego odтворzenie w procesie przekładu, pozwalając odnajdywać środki nie wynikające z konkretnego intekstu, lecz charakterystyczne dla danego typu intekstu w ramach możliwego dlań świata (co podnosi stopień przekładalności intekstu)⁴².

Samo pojęcie intekstu jest niezbędne przy analizie poetyki cudzej mowy, cudzego tekstu, gdyż coraz częściej pojawiają się prace poświęcone ogólnym zasadom poetyki intekstu. W rezultacie intekst bywa utożsamiany to z cytowaniem, to z reminiscencją albo aluzją i zanikają granice między nimi. Wyrażamy pogląd, że w procesie przekładu tekstu wyjściowego na intekst można wyodrębnić następujące typy intekstów: przekład dosłowny — cytat, centon, aplikacja; przekład formalny (makrostylistyczny) — pastisz, *bouts-rimés*; przekład cytowany — peryfraza, glosa; przekład językowy (mikrostylistyczny) — reminiscencja, stylizacja; przekład opisowy — peryfraza; przekład tematyczny — antonomazja, adaptacja, irradiacja; przekład wolny — aluzja; przekład ekspresywny — burleska, trawestacja, *kenning*.

Jeśli w danym przypadku przenieśliśmy model procesu przekładu interlingwistycznego na proces (głównie) przekładu intralingwistycznego, to wydaje się, że na tych samych zasadach można opisać również przekład intersemiotyczny⁴³.

Gdy w translatoryce obok opisu procesu przekładu osobno mówi się o oryginale, jego autorze i o przekładzie, jego odbiorze i ścisłości związku z literaturą narodową, to w przypadku intekstu osobno należy mówić zarówno o problemie jego genezy, jak i o problemie spójności tekstu z tekstem i jego recepcji. Nie zawsze przecież jest możliwa rekonstrukcja procesu przekładu, dokładniej — rekonstrukcja staje się niekiedy hipotetyczna (jak w przypadku przekładu tekstu na tekst, tak i na intekst)⁴⁴.

⁴² Por. np. W. Mikuszewicz, *Problema citaty*. („Doktor Faustus” Thomasa Manna po-niemiecki i po-ruski). W zbiorze: *Mastierstwo pieriewoda*. Moskwa 1968, s. 239—260. Zob. W. W. Gawriłowa, *Parodija kak objekt pieriewoda*. W zbiorze: *Tieorija pieriewoda i naucznyje osnovy podgotowki pieriewodczikow. Materialy wsiesojuznoj konfierencyi*. Cz. 1. Moskwa 1975, s. 112—113.

⁴³ E. Balcerzan (*Przez znaki. Granice autonomii sztuki poetyckiej. Na materiale polskiej poezji współczesnej*. Poznań 1972, s. 59) w ogóle łączy kontakty między tekstami z przekładem intersemiotycznym.

⁴⁴ Zob. P. Ch. Torop, *Principy postrojienija istorii pieriewoda*. „Trudy po russkoj i sławianskoj filologii. „Litieraturowiedienije” 31, Tartu 1979, s. 107—132.

Aspekt genetyczny łączy w sobie kilka zagadnień: 1) intekst jako część tekstu wyjściowego reprezentuje sam siebie (znaczenie immanentne)⁴⁵, 2) intekst jako model konkretnego (znanego) tekstu (znaczenie genetyczne)⁴⁶, 3) intekst jako znak określonej literatury, autora itd. (poznawanie), 4) intekst bez tekstu wyjściowego (znaczenie „nie swój”), 5) intekst jako fikcja (mistyfikacja autorska), 6) poligenetyczność intekstu⁴⁷.

Z punktu widzenia s e m a n t y c z n o - p r a g m a t y c z n e g o należy wydzielić następujące zagadnienia⁴⁸: 1) intekst w znaczeniu dosłownym, 2) intekst jako znak, 3) intekst jako dialog (akceptacja — polemika)⁴⁹, 4) intekst jako „tekst autorytarny”⁵⁰, 5) intekst jako „ekwiwalent tekstu”⁵¹, 6) znaczący brak intekstu⁵².

Z punktu widzenia w ł ą c z e n i a s y n t a k t y c z n e g o intekstu w tekst można wydzielić następujące problemy⁵³: 1) językowe, 2) parajązykowe, 3) graficzne, 4) dotyczące postaci [*piersonażnyje*], 5) inkluzje autonomiczne⁵⁴.

Powyższe trzy grupy zagadnień nie mają charakteru pełnego, zakończonego wykazu. Są one najściślej związane z zaproponowanym modelem i pełne uświadomienie strategii intekstu możliwe jest tylko po uprzednim zestawieniu wszystkich tych problemów.

Przełożył Tadeusz Bogdanowicz

⁴⁵ Zob. Z. G. Minc, *Funkcja reminiscencji w poezji A. Błoka*. „Trudy po znakovym sistiemam” 6. Tartu 1973, s. 396—397: „cytaty metonimiczne” (stosunek identyczności do metonimiczności).

⁴⁶ O modelu Eugeniusza Oniegina w *Poemacie bez bohatera A. Achmatowej* zob. T. Cywian, *Zamietki k dieszyfrowkie „Poemy biez gieroja”*. „Trudy po znakovym sistiemam” 5. Tartu 1971, s. 273. Zob. też D. Lichaczow, *Bunt „kromiesznogo mira”*. W zbiorze: *Siemiotika i chudożestwiennoje tworczestwo*. Moskwa 1977, s. 253.

⁴⁷ Zob. szczegółowiej: Minc, *op. cit.*, s. 400—404, 406—408.

⁴⁸ O warunkach interpretacji intekstu zob. S. Peri, *On alluding*. „Poetics” 7 (1978), nr 3, s. 300—301.

⁴⁹ Por. typy pełnej symetrycznej i częściowej negacji u Kristevej (*Semeiotikè*, s. 256—257).

⁵⁰ Zob. M. Bachtin, *Słowo w powieści*. W: *Problemy literatury i estetyki*. Przełożył W. Grajewski. Warszawa 1982.

⁵¹ O ekwiwalencie tekstu jako o zastępujących go elementach pozasłownych zob. J. Tynianow, *Problema stichotwornogo jazyka. Statji*. Moskwa 1965, s. 43.

⁵² O „domyślnym cudzym słowie” zob. M. Bachtin, *Problemy poetyki Dostojewskiego*. Przełożyła N. Modzelewska. Warszawa 1970.

⁵³ Zob. w związku z tym klasyfikację markerów ironii: D. C. Muecke, *Irony Markers*. „Poetics” 7 (1978), nr 4, s. 368—373. Zob. też J. M. Lotman, *Roman w stichach Puszkina „Jewgienij Oniegin”*. *Spieckurs. Wwodnyje lekcyi i izuczenije tieksta*. Tartu 1975, s. 33—42.

⁵⁴ Zob. np. T. Silman, *Liriczeskije wstawki w prozaiczeskom tiekstie*. W: *Zamietki o liricze*. Leningrad 1977, s. 190—205. — J. M. Lotman, *Poswiaszczenije „Pottawy” (tekst, funkcija)*. W zbiorze: *Problemy puszkiniowiedienija. Sbornik nacznych trudow*. Leningrad 1975, s. 53—54. — W. Milczina, *Poetika primieczanij*. „Woprosy literatury” 1978, nr 11, s. 231, 235—237.